

Âdâbu'l-Bahş ve'l-Munâzararın Kaynağı ve Eserleri (14-20. yy.)

Öz: Bu makalede Âdâbu'l-Bahş ve'l-Munâzararın (*ABM*) İslam mantık geleneğinin alt konularından biri ve cedel teorisinin uygulamasına yönelik kıyas araştırma sanatı olduğu iddia edildi ve *ABM* literatürü eser ve müellifleriyle tespit edildi. Bu çalışmadaki amaç, *ABM*nin kaynağına yönelik tespitlerde bulunup günümüz akademik çalışmalarında İslam mantık geleneği ile ilgili yeni konu, problem ve tartışma alanlarının imkânının genişlemesi için *ABM* müelliflerini ve eserlerini belirlemektir. Cedel, Aristotelesçi mantık yazınının bir konusudur. O, İslam mantık literatüründe hem mantık kitaplarında hem de kelâm ve fıkıh kitaplarında yer bulmuştur. Cedel, kelâm kitaplarında münâzara olarak ele alınmıştır. Örneğin el-Bağdâdî'nin *İyâru'n-Nazar fi'l-İlmi'l-Cedel* eseri. Bu isimlendirmenin dayanağı kelâm disiplinin cedeli geçerli olanı tespit etme (*izhâru'ş-şavâb*) sanatı olarak yorumlamasıdır. Fıkıh kitaplarında da yine aynı amaçla yargıdaki ihtilafların çözümüne katkı sağlayan bir sanat olarak ele alınmıştır. Örneğin ed-Debûsî'nin *Takvîmu'l-Edille* eseri. Bunun yanında İbn Hâzım'ın *et-Takrîb fi'l-Mantık* eseri istisna olmakla beraber Arapça mantık eserlerinde (İbn Sinâ'dan sonra) cedel, özellikle de cedelin uygulama konuları ele alınmamakta kelâm ve fıkıh kitaplarında yer almaktadır. Bu mantık eserlerinde sadece cedeli kıyasların öncüllerinin bilgi değeri hakkında açıklamalar bulunmaktadır. İbn Hâzım'ın istisna tutulma nedeni *et-Takrîb* isimli mantık eserinde kelâmcıların cedel yorumuna yani münâzaraya uygun olarak cedel konusunu beş sanat altında ele almasıdır. *ABM* kelâmcıların belirlediği ve sonra fıkıh eserlerinin de benimsediği geçerli olanı tespit etme amacına dayanarak sistemleştirilmiş bir cedel sanatıdır ve mantık kitabında ele alınmaktadır. Bu anlamıyla *ABM*, İbn Sinâ sonrası İslam mantık yazını çerçevesinde cedelin ve uygulamasının yeni bir formatta mantık kitaplarına dönüşü anlamına gelir. Başka bir ifadeyle *ABM*, Aristotelesçi cedel teorisinin bir yorumu olarak İslam mantık literatürü içerisinde aldığı son formdur. 14. yy.'da başlayıp 20. yy.'la kadar süren *ABM* eserleri, literatür taraması yöntemi ile tespit edildi. Literatür taraması iki aşamalı gerçekleşti. Öncelikle Türkiye yazma eser kütüphanelerindeki *ABM* mecmuaları incelendi. Bu mecmualarda İSAM, YEK, Princeton Üniversitesi İslam Dünyasının Yazmaları gibi kataloglar ile tabâkât ve terâcim eserlerinde henüz yer almayan birçok eser tespit edildi. İkinci aşamada tabâkât ve terâcim eserleriyle kataloglardaki eserler belirlendi. Buna göre *ABM* yazınına dair 291 eser ve 217 müellifin olduğu görülmektedir. Büyük çoğunluğu Osmanlı uleması olan müelliflerin neredeyse tamamı müderristir. 291 eserin ekserisi haşiye ve şerhtir. Bu eserler çoğunlukla medreselerde okutulmak üzere kaleme alınmıştır.

Semerkindi sonrası şerh ve haşiye ile inceleme konusu olan birçok metin bulunmaktadır. Örneğin Adudduddîn el-İcî'nin tek sayfalık metni, Hüseyn el-Adanavî'nin *Hüseyniyye'si*, Birgivi Mehmed Efendi'nin bir sayfalık metni, Taşköprülüzade'nin risalesi, Saçaklızade'nin *Velediyye'si* gibi. En fazla ABM eseri kaleme alan müellif, dokuz eserle Cârullâh Velîyyüddîn b. Muştafâ b. 'Alî el-İştanbûlî Ebû 'Abdullâh'dır.

Anahtar kelimeler: Âdâbu'l-baḥş ve'l-munâzara, İslam mantık, kelâm, fıkıh (hîlâf), âdâbu'l-baḥş ve'l-munâzara müellif ve eserleri.

The Origin and Scope of Ādabu al-Baḥṭh wa al-Munāzara (14th-20th c.)

Abstract: Ādāb al-Baḥṭh wa al-Munāzara (*ABM*) is a subtopic of the tradition of Islamic logic and a method of investigation based on the application of dialectic. In this article, we investigated the origin of *ABM* and gave a list of works on *ABM* between the 14th-20th centuries. The problem with the article is what the ancestry of *ABM* is and how volumes of work on *ABM* are. The dialectic is a branch of Aristotelian logic. Aristotle committed to paper the dialectic as a book. After Aristotle, in the tradition of Islamic logic, the dialectic has taken place in books of Islamic logic as well as works on al-kalām and fiqh. For instance, al-Baḡhdādî wrote *Iyār al-Nazar fi 'Ilm al-Jadal* in al-kalām, and in al-fiqh, al-Dabūsî devoted a chapter for dialectic in his *Taqwīm al-Adilla*. Islamic theologians (*mutakallimūn*) held the Aristotelian dialectic as speculation (*nazar*) by paraphrasing it. Otherwise, Islamic canonists held the Aristotelian dialectic as a chapter named by the divergences of legal opinions (*kbilāf*). In this context, *nazar*, and *kbilāf* are distinct in their aim from the Aristotelian dialectic. Their common aim is to demonstrate a true proposition validly (*taḥqīq*). However, in the literature of post-Avicennian Islamic logic, the dialectic and its application are not a chapter of Islamic logic opuses but chapters of al-kalām and fiqh. These opuses have just included certain explanations about the information value of dialectical premises. In this context, *ABM* means returning dialectic to Islamic logic papers in a new formation. Briefly, *ABM* is the latest form of Aristotelian dialectic in Islamic logic. The list of works on *ABM* was obtained by searching ISAM and YEK manuscript databases and books of biographical sketches (*tarājim*) and literary history (*tabāqāt*). In this regard, there are two hundred ninety-one works on *ABM* and there are two hundred seventeen authors. The most prolific scholar on ādāb is Jār Allāh Valī al-Dīn b. Muştafā b. 'Alī al-İştanbûlî Abū 'Abd Allāh. After Samarqandī, some texts on ādāb have been popular, especially in Ottoman academic areas like madrasas. For example, Aḍud al-Dīn al-İjī's one page concise text, Ḥusayn al-Adanavī's *Husayniyya*, Birgivi Mehmed Efendi's one page concise text, Taşköprilüzade's ādāb epistle, Saçaklızade's *Waladiyya*. The number of commentaries and supercommentaries on these texts is more than one hundred. In the article, I aim to present a list of works on *ABM* for assisting in the academic investigation of *ABM* and to determine its origin.

Keywords: Ādāb al-baḥṭh wa al-munāzara, Islamic logic, al-kalām, fiqh (al-khilāf), works and authors of ādāb al-baḥṭh wa al-munāzara.

Giriş

İslam mantık geleneği, Aristotelesçi yani kendi dilinde Meşşâ'î geleneğin bir mirasçısı olarak gün yüzüne çıkmıştır. Temeli, miladi 9. yüzyılda Bağdat'ta atılan bu gelenek,¹ mirasçısı olduğu gelenekten aldığı birçok konu ve problemi kendine özgü yaklaşımıyla yeniden yorumlamış ve böylece özellikle İslam felsefe, kelâm ve fıkıh yazınının ussal (ma^çûliyye/aklı) zeminini oluşturmuştur. Her yazın, ussal zeminini oluştururken kendi konu ve problemlerine uygunluğuna göre gelenek içerisinde *eş-şinâ'atu'l-ḥams* (beş sanat) olarak isimlendirilen usullerden birini tercih etmiştir. Bu tercihlerden biri de beş sanat içerisinde cedel (diyalektik/eytişim) olarak isimlendirilen ispat metodudur.²

Bahsi geçen üç yazının da sıklıkla kullandığı bu metot, özellikle kelâm ve fıkıh yazınının doğuşundan itibaren takip edilmiştir. Esasen cedel usulünün kelâm ve fıkıh yazınının başat metodu olduğu söylenebilir. Buna göre kelâm alanında müstakil olarak cedel eserleri yazılmış; fıkıhta ise hem kıyasın itirazlar (*el-i'tirâdât*) bahsi altında bu metot geniş bir şekilde incelenmiş hem de *ḥilâf* ve *naẓar* kavramları altında müstakil eserler kaleme alınmıştır.

ABM, mantığın sonrasında kelâmın içinde yer alan cedel ve fıkıhın içinde kendisine yer bulan hilafın yeni bir yorumu olarak disiplin haline gelmiştir. Bu disiplinin konusu, problemleri ve yöntemi literatürü içerisinde gelişim göstermiştir. Günümüzde bu disiplin eleştirel düşünme içerisinde yorumlanabilir. Ancak bu disiplinin eserlerinin neredeyse tamamı henüz yazma eser halindedir ve birçoğu ne ṭabâkât ve terâcîm ne de yazma eser kütüphane kataloglarında bulunmaktadır. Bu nedenle *ABM* disiplininin yeniden yorumlanması için öncelikle eserlerinin tespit edilmesi gerekli görülmektedir.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *ABM*nin Aristotelesçi mantık geleneği ile ilişkisi, özellikle Şemsüddîn es-Semerḳandî'nin *ABM*yi sistemleştirme sürecine giden yol takip edilerek ve bu yolun Aristotelesçi mantık geleneğinin devamı olduğu var sayılarak kurulmaktadır. Bu ilişki sayesinde *ABM*, Aristotelesçi mantık geleneğindeki konumuna göre tanımlanmaktadır. Başka bir

1 Ahmet Kayacık, *Bağdat Okulu ve İslam Düşüncesindeki Yeri* (Kayseri: Üniversite Kitabevi, 2004), 21-43.

2 Yusuf Şevki Yavuz, "Cedel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/208-210.

ifadeyle *ABM*nin kaynağı problemi incelenmekte ve onun Aristotelesçi mantık geleneğinin bir devamı olduğu gösterilmektedir. İkinci bölümde ise büyük bir kısım yazma eserler halinde bulunan *ABM* yazınının müellifleri ve eserleri ortaya konulmaktadır. Öncelikle Türkiye yazma eser kütüphanelerindeki *ABM* mecmuları incelenerek İSAM Türkiye Kütüphaneleri Kataloğu, YEK kataloğu, çabâkât ve terâcım eserlerinde ve günümüz ve yakın zamanda yapılan akademik çalışmalarda yer almayan *ABM* eserleri tespit edildi. Sonra bahsi geçen kaynaklardaki *ABM* müellif ve eserleri belirlenmiştir. Ayrıca eserlerin metin, şerh ve haşiye ilişkileri metin-şerh ve şerh-haşiye karşılaştırmaları yapılarak tespit ve teyit edilmiştir.

1. Âdâbu'l-Bahş ve'l-Munâzaranın Kaynağı

1.1. *ABM*nin Kaynağına Dair İlk Söylem

*ABM*yi bir disiplin olarak bizlere sunan Şemsüddîn es-Semerqandî'dir (ö. 701/1302). Bu disiplinin sistemleşmesinin iki aşamada gerçekleştiğini söyleyebiliriz. İlk olarak *ABM*, onun *Ḳıstâsu'l-Efkâr fi Tabḳîki'l-Esrâr* isimli mantık eserinin on ikinci bölümünde ele alınmıştır. Daha sonra bu disiplin, müstakil bir risale olarak farklı kurgu ve içerikle yeniden kaleme alınmıştır. Ancak bu bağlamda *ABM*nin kaynağına dair açık ifadeler, sadece *Ḳıstâsu'l-Efkâr fi Tabḳîki'l-Esrâr* ve onun şerhinde yer almaktadır. es-Semerqandî, konu ile ilgili şunları söyler:

“Cedeli ele alan bir bölümü mantık kitaplarına eklemek önceki mantıkçıların âdetindendi. Zamanımızda ise hilâf ilmi ona ihtiyaç duyurmadığından ben onun [cedelin] yerine araştırmanın âdâbı, düzeni, sözün karşıdakine yönlendirilmesi ve düzenlenmesi hakkında bir kanun ortaya koydum ve o da mantığın idrak ve düşünme hakkında olması gibi taḫrîrin ve taḫrîrin korunması hakkındadır.”³

Bu paragraftan bu metodun yerine dair şu iddialar çıkarılabilir:

1. Önceki mantıkçılar, mantık eserlerinin bir bölümünü cedele ayırmışlardır.
 2. Belirli bir dönem, hilâf ilmi cedelin yerini aldığından mantık kitaplarında cedel bölümüne ihtiyaç duyulmadı.
- 3 Şemsuddîn Muhammed b. Eşref es-Semerqandî, *Ḳıstâsu'l-Efkâr fi Tabḳîki'l-Esrâr*, ed. Ferruh Özpılavcı, çev. Necmettin Pehlivan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 501-502.

3. es-Semerķandî, kendisine ihtiyaç duyulmayan cedelin mantık kitaplarındaki yerine araştırmanın âdâbı, düzeni, sözün karşıdakine yönlendirilmesi ve düzenlenmesi ile ilgili bir araştırma ilkeleri ortaya koydu.

1. iddiada mantık kitaplarına atıf yaparak bu kitaplara cedeli ele alan bir bölümün eklendiği ifade edilmektedir. Burada İbn Sînâ sonrası İslam mantık geleneğinin yazım tarzına atıf yapılmaktadır. Buna göre bu gelenekte Aristoteles'in *Topika* kitabı gibi mantığın devamında cedel eserleri yazılmamaktadır. Sadece mantık kitaplarının devamında beş sanat başlığı altında cedelci önermelerin bilgi değerine dair değerlendirmeler yapılmaktadır. Bunun nedeni İbn Sînâ (ö. 428/1037) sonrası mantık kitaplarının konu ve içerik açısından *el-İşârât ve't-Tenbihât* eserinin mantık bölümüne göre telif edilmeleri olabilir.⁴ Ancak burada es-Semerķandî'nin kelâm alanı içerisinde ilgi duyulan ve teliflerin olduğu cedel literatürüne atıfta bulunulmaması dikkat çekicidir.⁵

2. iddiada mantık kitaplarına eklenen cedel ile ilgili bölümün yerini hilâf ilminin aldığı iddia etmektedir. Burada hilâf ilminin cedele ihtiyaç duyurmadığı özellikle belirtilmiştir. es-Semerķandî'nin kastettiği hilâf ile ilgili şu söylenebilir: O, hem cedele ihtiyaç duyurmadığı için onu içeren bir sanat hem de cedel olarak isimlendirilmediği için ondan ayrılan bir sanattır. Bu durumu desteklemek için iddiada yer alan hilâf ilminin, *Birinci Analitiklerin* "kıyasın şekil ve modlarına göre delillerin incelenmesi" başlığı altındaki konular ile cedelden ayrıldığı ve Aristoteles'in (ö. 322 M.Ö.) *Topika*'sının sekizinci yani son kitabının konuları ile de diğer bir ifadeyle cedelin uygulaması ile kesişen bir sanat olduğunu söyleyebiliriz.

3. iddiada mantık kitaplarına eklenen cedelin (veya hilâfın-çünkü hilaf \supset ⁶ cedel-) yerine *ABMyi* koyduğunu ifade etmektedir. Çünkü es-Semerķandî, cedelin kelâm içerisindeki doğruyu ortaya çıkarma misyonuna uygun olarak *ABMyi* sistemleştirmiştir.

4 İlgili bölüm için bk. Ebû 'Alî b. 'Abdullâh İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, thk. Müctebâ ez-Zerâ'î (Kum: Mektebetü'l-İ'lâmu'l-İslâmî, 1381), 166.

5 Çünkü ileride ifade edileceği gibi mantık kitaplarının ekinden ziyade kelâm literatürü içerisinde gelişen münâzara ile amaç birliği bulunmaktadır. Bu amaç da *izhârü's-savâb*, başka bir ifadeyle doğruyu ortaya çıkarmaktır.

6 \supset : kapsar.

1.2. Cedelin İslam Mantık Literatüründeki Seyri

Aristoteles'in felsefesinin, amacı kanıt olan kıyasın şekil ve içerik araştırmasına dayandığı bir gerçektir. Bu nedenle felsefesine bir giriş olarak mantık sanatını sistemleştirmiştir. Birinci Analitikler olarak isimlendirilen kıyas kitabı, bu araştırmanın metodunun temelini atıldığı yer olmuştur. Bu kitap, iki makaleden oluşmaktadır. Birinci makalede kategorik kıyasın (*el-ḳiyâs el-câzime*) şekil ve modları, delillerin modlarının elde edilmesi ve kıyasın şekil ve modları çerçevesinde delillerin analizi ele alınmaktadır. İkinci makalede ise kıyasın özellikleri, kıyasın kusurları ve kıyasa benzeyen deliller incelenmektedir.

Kıyasın şekil ve içerik araştırmasına dayanan metot, birinci makalenin son bölümü ile ikinci makalede ele alınmaktadır. Birinci makalenin son bölümü hılâf eserlerinde ele alınan şartlı kıyasları veya telâzüm konusunu içermektedir. Kıyasın özellikleri başlığı altında aynı öncüllerden birden fazla sonuç çıkarma, yanlış öncüllerden doğru sonuç çıkarma, döngüsel ispatlar (deveran), dördürme, saçmaya irca, zıtlarla sonuç çıkarma konuları ele alınır. Kıyasın kusurları bölümünde hatalı bir akıl yürütme olan muşadere 'ale'l-maṭlûb, neden olmayanı neden olarak alma, bir veya daha fazla öncülün yanlış olmasından dolayı sonucun yanlış olması, karşı argümanların nasıl engelleneceği ve kendisinininkini nasıl savunacağı, çürütmenin mümkün olduğu yerler ve hata anlatılmaktadır. Son olarak da kıyasa benzeyen delilleri de tümevarım, analogi, indirgeme, itiraz ve öncülü gizli kıyas olarak ifade eder. Aristotelesçi mantık yazınında kıyasın kusurları bölümü cedelci kıyasa göre ifade edilmektedir. Buna göre, Fârâbî gibi istisnaları olmakla beraber, Aristoteles'in Birinci Analitiklere cedelci kıyasın eklenmesiyle mantık kitaplarına cedeli ele alan bir bölüm ekleme geleneği başlamıştır.

Cedel, Aristoteles'in ilk defa ortaya koyduğu kıyaslı ispat sanatlarından biridir. Aristoteles, bu sanatı *Topika* ismiyle müstakil bir kitap olarak telif etmiştir. Bu kitap, ilk kez Ebî 'Osmân ed-Dimeşķî (ö. yaklaşık 308/920)⁷ tarafından Süryaniceden Arapçaya tercümesiyle İslam mantık yazınının bir konusu haline gelmiştir. İslam mantık literatüründe bir araştırma konusu haline gelmesi ise Fârâbî (ö. 339/950) ile birlikte olmuştur. Ancak mantık kitaplarının dışında mantığın bir konusu olarak da cedel bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu bağlamda ilk cedel eserine dair İbn er-Rîvendî'nin (ö. yaklaşık 301/914) kelâm ile ilgili tartışmaların usulüne dönük *Edebu'l-Cedel*

7 ed-Dimeşķî için için bkz. Kees Versteegh, "Bir Onuncu Yüzyıl Gramercisinde Felsefenin Tanımı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2005/2), 146.

isimli günümüze ulaşmayan bir eser yazdığı rivayet edilmektedir.⁸ İbn er-Rîvendî'nin Bağdat'ta uzun bir zaman geçirdiğini ve Arapça tercüme merkezinin Bağdat olduğunu biliyoruz. Bu nedenle İbn er-Rîvendî'nin cedel kitabının tercümesini okuduğu söylenebilir. Böylece İslam mantık yazınının cedel araştırmasının (ı) mantık kitaplarının ekinde ve (ii) kelâm ve fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde ele alındığını söyleyebiliriz.

İslam mantık geleneği, Aristoteles'in mantık metinlerinin şerhleriyle başlamaktadır. el-Fârâbî ve özellikle İbn Sînâ'nın şerhleri, bu geleneğin konu, problem ve yöntem konusunda Aristotelesçi mantığa eklenip bu gelenek içerisinde ayrışmasını sağlayan metinler olmuştur. el-Fârâbî, kıyas araştırması ile ilgili Birinci Analitiklerin ikinci makalesini *Kitâbu't-Tablîl* başlığı altında müstakil olarak ele almaktadır. Aristoteles, kıyasın kusurlarını delil ve karşı delil formunda cedelci kıyas yani soru soran ve cevap veren üzerinden ele almaktadır. Fârâbî ise ihtimalleri tek tek sayıp ispatçı bir kıyas kullanmaktadır. Yani kıyas araştırmasını cedelci kıyasa göre değil de ispatçı kıyasa göre yapmaktadır. İbn Sînâ ise Aristoteles'in Birinci Analitiklerde yaptığı gibi kıyasın kusurlarının incelemesini cedeli ele alan bir bölüm olarak aynıyla yorumlar.

İslam mantık literatürü içerisinde İbn Sînâ *eş-Şifâ'* külliyyatında ve İbn Rüşd ise şerhlerinde cedel konusunu Aristoteles gibi müstakil bir kitap içerisinde ele almışlardır. Ancak İbn Sînâ sonrası İslam mantık literatüründe cedelî müstakil bir kitap olarak değil, mantık kitaplarının ekinde beş sanat başlığı altında ele alınmıştır. Bu durumun İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'ının etkisiyle olduğu söylenebilir. Ayrıca cedelin bu tarzda ele alınışı sadece cedeli öncüllerin bilgi değeri hakkında kısa açıklamalardan oluşmaktadır. Yoksa *ABM*'nin temelini oluşturacak *münâkaza*, *nağz* ve *mu'âraza* gibi temel kavram ve önermeleri içermemektedir. Bu durumun bir istisnası İbn Hâzm'ın *et-Taqrîb fi'l-Mantık* eserindeki ilgili bölümdür. İbn Hâzm, burada cedel ile munâzarayı kastetmektedir. Önce sorularla munâzaranın işleyişini anlatır. Sonra munâzaranın mahiyeti ile ilgili bilgi verip tarafların gerçeğe ulaşmadaki konumlarını anlatır. Bu sürecin araştırma (*bağs*) olduğunu sıklıkla vurgular.⁹

8 Ebû Maşûr 'Abdulkâhîr b. Tâhîr et-Temimî eş-Şâfi'î el-Bağdâdî, *İyâru'n-Nazar fi 'İmi'l-Cedel*, thk. Ahmed Muhammed Arrûbî, Asfâr li-Neşr Nafisi'l-Kütüb ve'l-Resâ'il il-'İlmiyye, 2020, 123-6; Larry Benjamin Miller, *Islamic Disputation Theory: The Uses & Rules of Argument in Medieval Islam* (Berlin: Springer International Publishing, 2020), 3-5.

9 İbn Hâzm el-Endelûsî, *et-Taqrîb li-Haddî'l-Mantık ve'l-Medhal İleyhi bi'l-Elfâzi'l-Âmmiyye ve'l-Emsileti'l-Fıkhiyye* (Beirut: Dâru İbn Hâzm, 2007), 581-612. *et-Taqrîb*'in *ABM* ile ilişkisine dair yorumlar için ayrıca bkz. Miller, *Islamic Disputation Theory: The Uses & Rules of Argument in Medieval Islam*, 107.

İbn Hâzım'ın istisna olması, İbn er-Rîvendî ile başlayan kelâmın, cedelî bir araştırma konusu olarak alınılanmasından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü kelâmcıların cedele duydukları ilgi edilgen bir yönelim değildir. Kelâmcılar, cedel literatürüne *doğruyu açığa çıkarma* amacı doğrultusunda eklemlemiştir. Bu amaçlarını da kavramsal düzlemde ifade etmek için kendilerini *munâzır* veya *nâzır*, kullandıkları metodu da *munâzara* olarak isimlendirdikleri görülmektedir.¹⁰

Aristotelesçi mantık geleneğinin İslam mantık literatüründeki cedel temsilcileri kelâmcılardır. Cedele dair kitap bölümleri veya müstakil eserler kaleme almışlardır.¹¹ Hatta bu metot muhakkiklerin metodu olarak şöhret bulmuştur. Özellikle Faḥruddîn er-Râzî'den sonra Arapça felsefe ve kelâm eserleri bu metoda göre kaleme alınmıştır.

Sonuç olarak İslam mantık literatürünün içerisinde cedelin konuları ve problemleri ile ilgili inceleme ile kelâmın metot olarak kullandığı cedelin, Aristotelesçi mantık anlayışının iki farklı çizgide devamı olduğu söylenebilir. es-Semerḳandî'nin atfı yaptığı cedelin de Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün (ö. 520/1126) mantık kitaplarındaki konuları ve problemleri ile ilgili incelemeyi kastettiği söylenebilir. Ancak *ABM*, saydığımız üç cedel şerhinden amaç bakımından ayrılmaktadır. Cedel, muhataba her türlü üstün gelmek için yapılan bir itiraz yöntemi iken *ABM*, doğruya ulaşmak için muhataba itiraz edilen bir araştırma yöntemidir. Bu nedenle *ABM*yi kelâm içerisinde yorumlanan ve münazara olarak isimlendirilen cedelin ve onu takip eden hilâfın bir devamı olarak görmek daha tutarlı olacaktır.

1.3. Hilâfın İslam Mantık Literatüründeki Seyri

Hilâf, fıkıh alanında cedelin teknik terimlerinin yerleşmesiyle sistemleşen bir cedel sanatıdır. Cedelin bu şekilde fıkıh içerisinde temsilini sağlayanın Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039) olduğu rivayet edilir.¹² Kendisinden önce kıyasa ve cedelin

10 Bu durumu İbn Hâzım'dan önce İbn Sînâ'nın eş-Şifa'nın Cedel kitabının girişindeki ayrımında görebiliyoruz. İbn Sînâ burada cedelin kelâmcı münâzara yorumuna vurgu yapmaktadır. Ancak kitabında sadece cedelin Aristotelesçi gelenekte ele alındığı şekliyle incelemektedir. İbn Hâzım'ın ise cedelin kelâmcı münâzara yorumuna mantık kitabında yer vermektedir. Bu nedenle istisna olduğunu ifade ettik.

11 Örneğin, Cüveynî'nin *el-Kâfiye fi'l-Cedel*'i, el-Bağdâdî Muhammed b. Ebi'l-Mekârim'in *Nihâyetu'l-Amel fi 'İlmi'l-Cedel*'i gibi.

12 Bu rivayetin değerlendirmesi için bkz. Şükrü Özen, "Hilâf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam An-

munâzara şeklinde incelenmesine dair tartışmalar fıkıh literatüründe yer almaktadır. Ancak ed-Debûsî'nin kıyas bahsinin altında itirazlar başlığında, ed-Debûsî'den önce birkaçını görsek de, sistematik olarak cedelin teknik terimlerini ele alması ona kurucu niteliğinin verilmesinin nedenlerinden biri olarak söylenebilir. es-Semerķandı'nın hilâfın cedele gerek duyurmadığı iddiası bu bağlamda anlamlıdır. Ancak hilâf, *ABMye* dair teknik terimleri içermesine rağmen *ABMyi* hilâfın yerine değil de cedelin yerine ikame etmiş olması dikkat çekicidir. Çünkü es-Semerķandı, hilâfın cedelin bir alt branşı olduğunun farkındadır. Ayrıca onun amacı öncekilerde olduğu gibi mantık kitabının ekinde bir sanat olarak *ABMyi* sistemleştirmektir. Özet olarak es-Semerķandı'nın amacı hilâfî mantık eserlerine taşımak değil, cedeli asıl yeri olan mantığın ekinde bir araştırma sanatı olarak ait olduğu yere getirmektir.

Bu araştırma sanatı; bir dönem kelâm ve fıkıh konularına özgü kılınmış kıyasa dair şekil ve içerik araştırması yönteminin İslam mantık literatürü içerisinde geldiği son noktadır. Müslüman araştırmacıların yoğun ilgisi ile karşılaşan bu araştırma metodu bir süre sırasıyla kelâm metodu olarak cedel-nazar ve fıkhıta bir metot olarak hilâf şeklinde gelişim göstermiştir. Bu süre içerisinde yine mantığın kıyas bölümünün eklerinde bu metot yer bulmaya devam etmiş ancak diğer iki alanın içerisinde şöhret bulduğu kadar burada şöhret bulmamıştır. Ancak özellikle İslam felsefe ve kelâm yazın tarzında bu metodun şöhreti açıkça görülmektedir. Çünkü özellikle Faḥruddîn er-Râzî sonrası (*mute'abḥirûn*) dönemde felsefe ve kelâm alanındaki araştırmaların metodunun kıyasa dair şekil ve içerik araştırması olduğu açıkça görülür.

Aslında Arapça mantık eserlerinin bir bölümü olarak cedele şöhret kazandıran es-Semerķandı'dır. O, bu araştırma metodunu her bilim alanının kullanabileceği bir metot olması için kelâm ve fıkıh literatürünün dışına çıkarıp onu ait olduğu yerde yani kıyasın ekleri bölümünde yeniden bir forma büründürmüştür. Bu yeni form, Aristoteles'in Cedel kitabıyla başlayan soru-cevap şeklinde ifade edildiği kıyas araştırmasının tarihsel olarak geldiği son noktadır. Bu son nokta, akademik araştırmayı itiraz üzerine inşa eden bir araştırma metodudur.

siklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/527-538; Walter Edward Young, *The Dialectical Forge: Juridical Disputation and the Evolution of Islamic Law* (Berlin: Springer International Publishing, 2016), 68.

2. Âdâbu'l-Bahş ve'l-Munâzara Yazınının Eserleri (14-20. Yüzyıllar Arası)

Felsefe ve bilim, birikimsel olarak faaliyetini sürdürür. Nesiller arası bu birikimin taşıyıcılarından kalıcılığı açısından en öne çıkanının, filozofların ve bilim adamlarının yazdığı eserler olduğu söylenebilir. Bu durum *ABM* eserleri için de geçerlidir. *ABM*, günümüz Türkçesinde araştırma ve tartışma yöntemi olarak tercüme edilebilir. Ancak bugün daha çok eleştirel düşünme (critical thinking) literatürü altında değerlendirilebilir. Bunun nedeni hem amacı (gerekçeleştirme) hem de konu (iddia ve deliller) itibarıyla *ABM*'nin, eleştirel düşünme disiplini ile örtüşmesidir. Böylece *ABM* birikiminin günümüzde tartışılacağı disiplin eleştirel düşünmedir. Bu da ancak *ABM* eserlerinin okunması ve incelenmesi ile gerçekleşebilir.

ABM ile ilgili tez, makale ve eleştirel basım gibi akademik çalışmalar son yirmi yılda bir ivme kazanmıştır. Bu çalışmalar bir takım *ABM* eserine referansta bulunsa da hala *ABM* eserlerini tespit etmeyi amaçlayan bir çalışma bulunmamaktadır.

ABM eserleri iki aşamada tespit edilmiştir. İlk olarak Türkiye yazma eserler kütüphanelerindeki *ABM* mecmuaları incelenmiştir. *ABM* mecmuası içinde birden çok *ABM* eseri içeren bir ciltlik yazma eserdir. Böyle bir inceleme yapmamızın bir nedeni henüz katalog ve tabakât-terâcîm eserlerinde kayıtlı olmayan eserlerin genelde aynı konudaki diğer eserlerle beraber olma ihtimalidir. Diğer bir neden benzer ibarelere sahip ve bu nedenle aynı eser olarak kaydedilen eserlerin ayırdına varmaktır. Buna göre kendisinde dipnot bulunmayan müelliflerin hemen altındaki eserler bu şekilde tespit edilmiş eserlerdir.

İkinci aşamada ise Türkiye yazma eserler kütüphaneleri, İSAM Türkiye kütüphaneleri, Princeton Üniversitesi İslam Dünyasının Yazmaları vb. kataloglarındaki ve tabakat-teracim kitaplarındaki *ABM* eserleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda *ABM* eserlerinin büyük bir kısmının yazma nüshalarına ulaşılabilir. Herhangi bir tabakat-teracim eserinde kayıtlı ancak yazma nüshasına ulaşamadığımız eserlerin başına “U” rumuzu konulmuştur. Şayet bir eserin özel ismi varsa yazılmış yoksa sadece şerh veya haşîye olduğu belirtilmiştir.

Tespit edebildiğimiz *ABM* eserleri şunlardır:

1. Şemsüddîn Muḥammed b. Eşref el-Ḥüseynî es-Semerḳandî (ö. 702/1302)¹³

Risâle fî Âdâbi'l-Bahş

Ḳıstâsu'l-Efkâr

Şerḩu Ḳıstâsi'l-Efkâr

2. Kemâlüddîn Mes'ûd b. Ḥüseyn eş-Şirvânî (ö. 905/1499)¹⁴

eş-Şerḩ 'alâ Risâleti Âdâbi'l-Bahş li's-Semerḳandî

3. Ebu'l-Fetḩ Muḥammed b. Ebî Naşr b. Ebî Sa'îd Tâcu's-Sa'îd (ö. 976/1568)¹⁵

Ḳara Ḥâşiyeye (el-Ḥâşiyeye 'alâ Şerḩi Risâle fî Âdâbi'l-Bahş li Mes'ûd)

4. Şâh Ḥüseyn Çelebî el-'Acemî el-Adanavî şümme el-Âmâsî el-Niksârî el-Osmânî (ö. 918/1512)¹⁶

el-Ḥâşiyeye 'alâ Ḥâşiyeti Ebi'l-Fetḩ 'alâ Şerḩi Mes'ûd 'alâ Risâleti fî Âdâbi'l-Bahş li Semerḳandî

5. Ḳara Ḥalîl Efendî Ebu'l-Felâh b. Ḥasan el-Boyabâdî (ö. 1123/1711)

el-Ḥâşiyeye 'alâ Ḥâşiyeti Şâh Ḥüseyn 'alâ Ḥâşiyeti Ebi'l-Fetḩ 'alâ Şerḩi Mes'ûd 'alâ Risâleti fî Âdâbi'l-Bahş li Semerḳandî

6. Biḩştî Ramazan b. 'Abdulmuḩsin el-Vizevî el-Ḥanefî (ö. 979/1572)¹⁷

el-Ḥâşiyeye 'alâ Şerḩi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fî Âdâbi'l-Bahş li's-Semerḳandî

- 13 Carl Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, ed. Maribel Fierro vd. çev. Johep Lamer, 2 Cilt (Leiden: Brill, 2018), 1/882; Kâtib Çelebî, Muştafâ b. 'Abdullâh, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 2 Cilt (Bağdâd: Mektebetü'l-Müsenneâ, 1941), 1/1.
- 14 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, I, 882; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.
- 15 Brockelman, Mîr Ebu'l-Fetḩ haşiyesini *Ḳara Ḥâşiyeye* olarak ayrıca 'Îmâdüddîn Yaḩyâ b. Aḩmed el-Kâşî'ye atfetmekte ve bu haşiyeye üzerine yazılan haşiyeleri de 'Îmâd başlığı altında sıralamaktadır. Ancak *Ḳara Ḥâşiyeyin* dibacesi eserin Mîr Ebu'l-Fetḩ'e ait olduğunu göstermektedir. 'Îmâd'a ait başka bir haşiyeye de bulunmamaktadır. Ayrıca bkz. Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, 1/883; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.
- 16 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, 1/883; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.
- 17 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

7. Luṭfullâh b. Şucâ'uddîn İlyâs b. 'İsâ er-Rûmî el-Ḥanefî Dimetokavî (ö. 940/1533)¹⁸
el-Ḥâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
8. Muştafâ Remzî b. Hasen el-Antâkî (ö. 1100/1689)
el-Ḥâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
9. Cârullâh Veliyyüddîn b. Muştafâ b. 'Alî el-İştanbûlî Ebû 'Abdullâh (ö. 1151/1738)
el-Ḥâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
10. 'Alâ'î b. Muḫibbî eş-Şîrâzî (ö. 966/1559'dan sonra)
el-Ḥâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
11. Ḥâmid b. Burhân b. Ebî Zer el-Ġifârî (15. yy.)¹⁹
Netâ'icu'l-Enzâr (el-Ḥâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî)
12. Ebû 'Abdillâh Celâlüddîn Muḫammed b. Es'ad b. Muḫammed ed-Devvânî es-Siddîkî (ö. 908/1502)²⁰ veya 'Abdurraḫîm b. Aḫmed Muṭaḫhar el-Ḥanefî eş-Şîrvânî şümme er-Rûmî el-Cilî (ö. 1134/1722)
el-Ḥâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
13. Denkḫûz Şemsüddîn Aḫmed b. 'Abdillâh er-Rûmî el-Ḥanefî (ö. 855/1451)²¹
el-Ḥâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî

18 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. İsmail Özen Ali Fikri Yavuz, 3 Cilt (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 1/ 445; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1. Kâtib Çelebî, aynı yerde Şucâ'uddîn 'İlyâs'a da ayrıca bir haşiye atfetmektedir. Bunun yanında Brockelman, Lütfullâh'ın haşiyesini Ebu'l-Feth'in haşiyesi olarak ifade etmektedir. Ancak haşiye Mes'ûd şerhine haşiyedir. Ayrıca bkz. Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, 1/882.

19 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

20 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

21 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, 1/883; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

14. Sinânüddîn Yûsuf b. 'Îlyâs et-Tebrîzî el-Kencî şümme el-Âmâsî el-Şâ'ir
'Acem Sinan (ö. 955/1494)²²
el-Hâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fî Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
15. ^UAḥmed b. Rûḫullah b. Seyyîd Naşîriddîn el-Enşârî el-Câbirî er-Rûmî (ö.
1008/1600 İstanbul)²³
el-Hâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fî Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
16. Emîr Ḥasan er-Rûmî (ö. 941/1534)²⁴
el-Hâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fî Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
17. ^Uİbrâhîm b. Muḥammed b. 'Arabşâh el-İsferânî (ö. 944/1537)²⁵
el-Hâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fî Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
18. ^UAbdurrahîm eş-Şîrvânî (ö. 1024/1615)²⁶
el-Hâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fî Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
19. ^UMuḥammed b. Hinduşah el-Nahcuvani (775/1374'te hayatta)²⁷
el-Hâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fî Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
20. ^Uİbn Âdem (ö. ?)²⁸
el-Hâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fî Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî
21. ^UAbdulmü'min Nehârîzâde Prizrenî (ö. 860/1455)²⁹
el-Hâşiye 'alâ Şerḫi'l-Mes'ûd 'alâ Risâle fî Âdâbi'l-Baḥş li's-Semerḫandî

22 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

23 Muhammed Emîn b. Fażlullâh, *Hûlâşatu'l-Eser fî Âyâni Garni el-Hâdi Aşar*, 4 Cilt (Beirut: Dâru's-Şadr, ty.), 1/189; İsmâ'il b. Muhammed el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifin Esmâ'u'l-Müel-lifin ve Âsâru'l-Muşannifin*, 2 Cilt (İstanbul: Vekâletü'l-Me'ârifî'l-Celîle, 1951), 1/152.

24 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

25 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 1/883.

26 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

27 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

28 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

29 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

22. ^UAhmed b. Yunus el-Huleyfî eş-Şafi'î el-Ezherî el-Mısrî (ö. 1209/1794)³⁰
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerkindî
23. Uluğ Bek Kurkân b. Şâhruḥ b. Emîr Tîmûr Kurkân (ö. 853/1449)
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerkindî
24. Muḥsin b. İdrîs el-Beybâzârî (ö. ?)
el-Mebâhişu'l-Ḥayriyye fi Şerhi Âdâbi 'Ulûmi'n-Nazariyye (eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerkindî)
25. Hüsâmüddîn Ḥasan el-Kâtî (ö. 760/1359)
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerkindî
26. Muḥammed Kudbuddîn el-Kilânî (ö. 830/1427'den sonra)³¹
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerkindî
27. Ebu'l-^{Alâ}'i ^{Alâ}üddîn Muḥammed b. Ahmed el-İsferânî el-Buḥstî Faḥru Ḥurasânî (ö. 905/1502)³²
el-Me'âb fi Şerhi'l-Âdâb (eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerkindî)
28. Hüseyin b. Mu'înidîn el-Mebîzî Kâḍî Mîr (ö. 910/1504)³³
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerkindî
29. Muḥammed b. Muḥammed el-Ḥabûşânî Şemsu'l-Ḥurâsânî (ö. ?)
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerkindî
30. Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390)
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerkindî

30 'Abdurrezâk b. Ḥasan el-Meydânî, *Ḥilliyetü'l-Beşer fi Târîhi'l-Garnî's-Sâlisi 'Aşar* (Beirut: Daru Sadr 1993), 176.

31 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, I, 883; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'î'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

32 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, 1/883; Carl Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, ed. Maribel Fierro vd., çev. Johep Lamer, 2 cilt (Leiden: Brill, 2018), 2/ 236; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'î'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1. Müellifin vefat tarihi *Keşfü'z-Zunûn*da 749/1348 olarak ifade edilmektedir.

33 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, 1/883.

31. Hâmîduddîn Şâşî (ö. 850/1446)³⁴
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerķandî
32. 'Alî b. Muḥammed 'Alâ'u's-Simnânî el-Muşannifek Ebü'l-Kasım es-Simnânî er-Rahbî (ö. 871/1467)³⁵
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerķandî
33. Burhânuddîn İbrâhîm b. Serîr Yûsuf el-Bulğârî (ö. ?)³⁶
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerķandî
34. El-Kuṭb es-Seraḥsî (ö. ?)
İzbâru'ş-Şavâb fi Şerḥi'l-Âdâb (eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerķandî)
35. 'Aḥmed b. 'Abdufettâḥ b. Yûsuf el-Muğiyri el-Mollavî (ö. 1181/1767)³⁷
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerķandî
36. Zekeriyâ Ensârî (ö. 926/1519)³⁸
Fetḥu'l-Vahhâb li Şerḥi'l-Âdâb (eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerķandî)
37. 'Abdullaṭîf b. Abdülmü'mîn b. İshâk (ö. ?)³⁹
Keşfu'l-Ebkâr fi 'İlmi'l-Efkâr (eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Bahş li's-Semerķandî)
38. Ebu'l-Fazl 'Aḍudüddîn 'Abdurrahmân b. Aḥmed b. Abdilgaffâr el-Îcî (ö. 756/1355)⁴⁰
Risâle fi Âdâbi'l-Adudiyye

34 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

35 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

36 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

37 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, 1/883.

38 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*, 1/883.

39 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

40 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/231.

39. Şemsüddîn Muḥammed b. ‘Alî el-Ḥanefî (yaklaşık ö. 900/1494)⁴¹-Muḥyüddîn Muḥammed b. Muḥammed el-Ḥanefî el-Berda‘î et-Tebrîzî şümme er-Rûmî (ö. 927/1521) (Ölüm yeri Edirne)⁴²
eş-Şerḫ ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Aḍudiyye
40. Ebu’l-Fetḫ Muḥammed b. Ebî Naşr b. Ebî Sa‘îd Tâcu’s-Sa‘îd (ö. 976/1568)⁴³
el-Ḥâşiye ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Aḍudiyye
41. ^UŞemsüddîn Aḥmed b. Hayriddîn el-Aydîni (İshak Hocası) (ö. 1120/1708)⁴⁴
el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Fetḫ ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Aḍudiyye
42. Mâ‘îzâde ‘Ömer b. Aḥmed el-Mâ‘î el-Çillî el-Âmidî (ö. 1112/1710)⁴⁵
el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Fetḫ ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Aḍudiyye
43. Mîr Seyfüddîn Aḥmed el-Ebherî (976/1568’den sonra)
el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Fetḫ ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Aḍudiyye
44. Yûsuf Efendîzâde ‘Abdullâh Hilmi b. Muḥammed b. Yûsuf el-Amâsî (ö.1167/1753)⁴⁶
el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Fetḫ ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Aḍudiyye
45. Aḥmed b. ‘Ömer b. Muḥammed b. ‘Alî el-İzmîrî Debbâğ (1106/1695’te sağ)
el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Fetḫ ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Aḍudiyye

41 Kâtib Çelebî, *Keşfü’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*, 1/1.

42 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/231; Muştafâ b. ‘Abdullâh Kâtib Çelebî, *Süllemu’l-Vusûl ilâ Tabakâti’l-Fuhûl*, 6 Cilt (İstanbul: İrsika, 2010), 3/253; Şemsüddîn Ebu’l-Me‘âlî Muḥammed b. ‘Abdurrahmân el-Ġazzî, *Divânu’l-İslâm*, 4 Cilt (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1990), 1/248.

43 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/231.

44 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/357.

45 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/231.

46 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/471.

46. 'Abdurrahmân (ö. ?)

el-Ḥâşiye 'alâ Ḥâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḫi'l-Ḥanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adu-diyye

47. es-Seyyîd el-Kefevî Muḥammed b. el-Ḥâc Ḥamîd (ö. 1168/1754)⁴⁷

el-Ḥâşiye 'alâ Ḥâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḫi'l-Ḥanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adu-diyye

48. Şihâbuddîn Aḫmed b. Aḫmed b. Muḥammed es-Şücâ'î eş-Şâfi'î el-Ezherî (ö. 1197/1783)

el-Ḥâşiye 'alâ Ḥâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḫi'l-Ḥanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adu-diyye

49. Minḫârîzâde Yaḫyâ b. 'Ömer Alâ'îyeli (ö. 1088/1677)⁴⁸

el-Ḥâşiye 'alâ Ḥâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḫi'l-Ḥanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adu-diyye

50. Muḥammed Emîn b. 'Abdulḫay el-Üsküdârî (ö.1149/1736)

el-Ḥâşiye 'alâ Ḥâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḫi'l-Ḥanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adu-diyye

51. İsmâ'îl b. Muştafâ b. Maḫmûd el-Gelenbevî el-Şeyḫizâde (ö. 1205/1791)⁴⁹

el-Ḥâşiye 'alâ Ḥâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḫi'l-Ḥanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adu-diyye

52. Hamza Efendî Dârendevî (ö. 1167/1753)⁵⁰

el-Ḥâşiye 'alâ Ḥâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḫi'l-Ḥanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adu-diyye

53. Debbâgî Tefsîrî Muḥammed Efendî b. Hamza Sivâsî 'Ayntâbî (ö. 1111/1699)

el-Ḥâşiye 'alâ Ḥâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḫi'l-Ḥanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adu-diyye

47 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/231.

48 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 446; Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/231.

49 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232.

50 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/231.

54. Muḥammed b. Ḥüseyin (ö. ?)

el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Feth ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Adu-diyye

55. K̄ara Ḥalîl Efendî Ebu’l-Felâḫ b. Ḥasan el-Boyabâdî (ö. 1123/1711)⁵¹

el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Feth ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Adu-diyye

56. eṣ-Şeyḫ Muḥammed b. Ḥüseyin el-Kürdî (1084/1673)⁵²

el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Feth ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Adu-diyye

57. ‘Abdullâh b. Ḥaydar el-Kürdî el-Ḥüseyn’âbâdî (ö. 1064/1653)⁵³

el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Feth ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Adu-diyye

58. Muḥammed b. Aḫmed el-Çelebî (eṭ-Ṭarsûsî (ö. 1117/1732) olabilir.)

el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Feth ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Adu-diyye

59. Cârullâh Veliyyüddîn b. Muştafâ b. ‘Alî el-İstanbulî Ebû ‘Abdullâh (ö. 1151/1738)

el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Feth ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Adu-diyye

60. ‘Abdullâh b. Ḥasan el-Kânkırî (Çankırlı) (ö. 1239/1823)

el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Feth ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Adu-diyye

61. ‘Abdullâh b. Mehmed Ebî Sa‘îd b. Muştafâ el-Ḥâdimî (ö. 1192/1778)

el-Ḥâşiye ‘alâ Ḥâşiyeti Ebi’l-Feth ‘alâ Şerḫi’l-Ḥanefî ‘alâ Risâle fi Âdâbi’l-‘Adu-diyye

51 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/231-32.

52 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/231.

53 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/231.

62. Muḥammed b. Hüseyn el-Behisnî Molla 'Ömerzâde (ö. 1181/1767)
el-Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḥi'l-Hanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
63. Hıcazâde 'Abdullâh Kilisî (ö. 1303/1885)
el-Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḥi'l-Hanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
64. İbrâhîm b. Muḥammed b. 'Alî Nâkıd (ö. 1129/1717)⁵⁴
el-Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Ebi'l-Fetḥ 'alâ Şerḥi'l-Hanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
65. el-Cürcânî, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerîf 'Alî b. Muḥammed (ö. 816/1413)⁵⁵
el-Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Hanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
66. ^U Atpazarî 'Oşmân Fazlı (ö. 1102/1691)⁵⁶
el-Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Hanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
67. Muḥammed b. Kâsım b. Yûsuf el-Hüseynî (ö. ?)
el-Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Hanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
68. Muḥammed Bâkır el-Bâkî/el-Tâkî Mahmud b. Abdülbaki b. Muhammed (ö. 1008/1599 veya 1101/1689)⁵⁷
el-Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Hanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
69. Şâh Hüseyn Çelebî el-'Acemî el-Adanavî şümme el-Âmâsî el-Niksârî el-Oşmânî (ö. 918/1512)⁵⁸
el-Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Hanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
70. Şadrüddîn Muḥammed b. Ebi's-Şafâ'i b. Yûnus el-Hüseynî (ö. ?)
el-Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Hanefî 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye

54 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/262.

55 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/ 43, 231.

56 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/30.

57 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232.

58 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1.

71. İbrâhîm Faşîh b. es-Seyyid Şıbgatullâh el-Bağdâdî eş-Şâfiî (ö. 1299/1881)⁵⁹
el-Hâşiye 'alâ Manzûmeti'l-Hanefiyye (El-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hanefi 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Ađudiyye)
72. Muḥammed b. 'Alî eş-Şabbân el-Mısrî (ö. 1206/1791)⁶⁰
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hanefi 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Ađudiyye
73. Sultân Şâh (ö. ?)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hanefi 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Ađudiyye
74. Şihâbuddîn Maḥmûd el-'Alûsî el-Bağdâdî (ö. 1270/1854)⁶¹
el-Favâ'idü's-Seniyye fi 'İlmi Âdâbi'l-Baḥs (El-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hanefi 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Ađudiyye)
75. Mürşid b. İmâm eş-Şirâzî (ö. ?)⁶²
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Ađudiyye
76. Cemâluddîn Ebu'l-Fazl Yûsuf el-Ḥifnâvî b. Sâlim b. Aḥmed el-Mısrî (ö. 1176/1762)⁶³
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Ađudiyye
77. İbrâhîm b. Muḥammed b. 'Arabşâh el-İsferânî (ö. 944/1537)⁶⁴
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Ađudiyye
78. Muḥyüddîn Muḥammed b. Muḥammed el-Ḥanefî el-Berdâî et-Tebrîzî şümme er-Rûmî (ö. 927/1521) (Ölüm yeri Edirne)⁶⁵
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Ađudiyye

59 el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifin Esmâ'u'l-Müellifin ve Âşâru'l-Muşannifin*, 1/43.

60 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232, 324.

61 el-Bağdâdî, İsmâ'îl b. Muhammed, *İdâbu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn*, 4 Cilt (Beyrut: Daru İhyâ'it-Türâsi'l-'Arabi, ty.), 4/206.

62 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232.

63 Muhammed Ḥalîl b. 'Alî, *Silku'd-Durer fi 'Âyâni'l-Garnîş-Sânî 'Aşar*, IV (Beyrut: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 1988), 4/241. Aynı yerde aynı eser üzerine ayrıca bir şerhin daha olduğu iddia edilmektedir.

64 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232.

65 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 2/1.

79. 'Abdul'alâ b. Muḥammed b. Hüseyn el-Bircendî Nizâmuddîn el-Ḥanefî (ö. 932/1525⁶⁶ veya 911/1505)⁶⁷
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
80. Muḥammed Şâdık b. Dervîş Muḥammed (ö. 1025/1616)
eş-Şerḥ's-Şâdık 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye (eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye)
El-Hâşiye's-Şâdık 'alâ's-Şerḥi's-Şâdık 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
81. Muḥammed b. Vâ'iz b. Velicân el-Mar'aşî el-İzmirî (ö.1158/1746)
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
82. Süleymân b. Aḥmed er-Rûmî el-Koştanî (ö. 1134/1721)⁶⁸
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
83. Tâcuddîn Aḥmed b. Maḥmûd b. 'Ömer el-Ḥavârizmî el-Ḥocendî el-Cenedî (ö. 1102/1691)⁶⁹
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
84. Biḥiştî Aḥmed b. Ramazan b. 'Abdulmuḥsin el-Vizevî el-Ḥanefî (ö. 979/1572'de hayatta)
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
85. Eş-Şerîf b. eş-Şerîf Sâdetullâh 'Alî el-Âmidî el-Ġarzavânî (ö. ?)
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye
86. ^UMuḥammed b. Mahmud el-Buhari (ö. ?)⁷⁰
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Aḍudiyye

66 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'î'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 2/1.

67 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232.

68 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 434.

69 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232.

70 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232.

87. ^UAhmed b. Muhammed ed-Dardîr el-Mısrî el-Mâlikî (ö. 1201/1786)⁷¹
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adudiyye
88. ^UMîr Ğiyâsuddîn Manşûr b. Şadrüddîn el-Deşteki eş-Şirâzî (ö. 949/1542)⁷²
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adudiyye
89. ^UMesudi (ö. ?)⁷³
eş-Şerh 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-'Adudiyye
90. Taşköprizâde Ebu'l-Ĥayr İsamüddîn Ahmed b. Muştâfâ b. Ĥalîl (ö. 968/1560)⁷⁴
Er-Risâle fi 'İlmi'l-Âdâb
eş-Şerh 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde
91. ^UMûsacalızâde Muhammed Sa'îd Efendi⁷⁵ (ö. 1320/1902)
el-Ĥâşiyetü 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde
92. eş-Şeyh Muhammed b. Ĥüseyn b. Maĥmûd es-Sînûbî el-Edirnevî (ö. ?)
El-Ĥâşiyetü'l-'Avniyye 'alâ'r-Risâleti et-Taşköpriyye (el-Ĥâşiyetü 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde)
93. Kâra Ĥalîl Efendi Ebu'l-Felâh b. Ĥasan el-Boyabâdî (ö. 1123/1711)⁷⁶
Hediyetü'n-Nebiyî'l-Müstetâbi fi 'İlmi'n-Nazar ve'l-Âdâb (el-Ĥâşiyetü 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde)

71 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232, 407-8.

72 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232.

73 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/232.

74 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/495-97.

75 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/413.

76 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/497.

94. İsmâ'îl el-Zebîh en-Nâşih el-Hakık b. Muştâfâ el-Bursevî el-Üskübî el-Celvetî (ö. 1137/1725)
el-Hâşiyetü 'alâ Şerhi't-Şaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Şaşköprüzâde
95. İbrâhîm b. Fazlullâh es-Sivâsî Şehirlîzâde (ö. 1133/1720)
el-Hâşiyetü 'alâ Şerhi't-Şaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Şaşköprüzâde
96. es-Seyyîd el-Kefevî Muhammed b. el-Hâc Hamîd (ö. 1168/1754)
el-Hâşiyetü 'alâ Şerhi't-Şaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Şaşköprüzâde
97. Muşlihuddîn Muştâfâ b. Şemsüddîn Aḥmed b. 'Oşmân Şebîn Kârahîsarî (ö. 968/1560)
el-Hâşiyetü 'alâ Şerhi't-Şaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Şaşköprüzâde
98. eṭ-Ṭarsûsî Muhammed b. Aḥmed (ö. 1117/1732)
el-Hâşiyetü 'alâ Şerhi't-Şaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Şaşköprüzâde
99. 'Abdullâh b Muhammed b. Şa'bân el-Hüseynî (ö. ?)
el-Hâşiyetü 'alâ Şerhi't-Şaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Şaşköprüzâde
100. Mûsâ b. Aḥmed el-Berekâtî el-Nigdevî (ö. 1142/1729)
el-Hâşiyetü 'alâ Şerhi't-Şaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Şaşköprüzâde
101. 'Abdullâh b. Muhammed b. 'İsmâ'îl el-Ḳayserî (1152/1739'da sağ)⁷⁷
eş-Şerḥ'alâ Er-Risâleti fi 'İlmi'l-Âdâb li't-Şaşköprüzâde
el-Hâşiyetü 'alâ Şerhi't-Şaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Şaşköprüzâde

77 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/497. Brockelmann sadece haşiyeyi zikretmektedir.

102. 'Ömer b. 'Osmân ed-Dârendevî (1152/1739'den önce hayatta)
Et-Ta'lik 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde
103. Şemsüddîn Muḥammed b. el-Ḥasen b. Aḥmed el-Kevâkibî el-Ḥalebî (ö. 1096/1685)
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde
104. Muḥammed b. Ebî Bekir Saçaqlîzâde (ö. 1150/1737)
et-Ta'likât 'alâ Metni ve Şerhi li't-Taşköprizâde
105. Muḥammed b. Vâ'iz b. Velicân el-Mar'aşî el-İzmirî (ö.1158/1746)
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde
106. İsmâ'îl b. Muştafâ b. Aḥmed el-Kürdî (ö. ?)
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde
107. Cârullâh Veliyyüddîn b. Muştafâ b. 'Alî el-İstanbûlî Ebû 'Abdullâh (ö. 1151/1738)
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde
108. Aḥmed b. İbrâhîm b. Aḥmed el-Ruhavî (ö. 1215/1800)
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde
109. Kavuçcûzâde Muştafâ b. Aḥmed b. 'Alî (ö. 1133/1721)
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde
110. İbn Semmân Muḥammed b. İbrâhîm ed-Dimeşki el-Ḥanefî (ö. ?)
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerhi't-Taşköprizâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Taşköprizâde

111. Aḥmed b. 'Ömer b. Muḥammed b. 'Alî el-İzmîrî Debbağ (1106/1694'te sağ)⁷⁸
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerḫi't-Ṭaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Ṭaşköprüzâde
112. 'Abdulkerîm b. 'Abdubâkî (ö. ?)
er-Risâletü'l-Müterceme 'alâ Şerḫi't-Ṭaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Ṭaşköprüzâde
113. Kûbad Efendî (ö. ?)
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerḫi't-Ṭaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Ṭaşköprüzâde
114. Seyyîd 'Alî b. Seyyîd Aḥmed b. Seyyîd 'Alî (ö. ?)
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerḫi't-Ṭaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Ṭaşköprüzâde
115. ^UAkşehîrî 'Alî b. 'Osmân (ö.1285/1868)⁷⁹
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerḫi't-Ṭaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Ṭaşköprüzâde
116. ^Uİsmâ'îl Müfid Efendî (ö. 1217/1802)⁸⁰
el-Ḥâşiyetü 'alâ Şerḫi't-Ṭaşköprüzâde 'alâ er-Risâleti fi 'İlmi'l-Münâzara ve'l-Âdâb li't-Ṭaşköprüzâde
117. Muḥammed b. Ebî Bekir Saçaklızâde (ö. 1150/1737)⁸¹
el-Velediyye (er-Risâle fi Fenni'l-Münâzara)
Şerḫu'l-Velediyye
Takrîru'l-Ḳavânîni'l-Mütedâvileti min 'İlmi'l-Münâzara
^U*el-Ferâ'izu'l-Fâdîliyye fi 'İlmi'l-Münâzara li'r-Risâleti'l-Ḥüseyniyye*

78 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/497.

79 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/278. Ayrıca Ahmed b. Ömer b. Muhammed Eyyüb olarak da ismi geçmektedir. Ayrıca bkz. el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifin Esmâ'u'l-Müellifin ve Âsârü'l-Muşannifin*, 1/177.

80 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/362.

81 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/427. Aynı yerde Brockelman, Velican'ın *Zübdetü'l-Münâzara'sını* Saçaklızâde'ye atfetmektedir.

118. ^UḤasan b. Muḥammed el-Aṭṭâr (ö. 1250/1834)⁸²
eş-Şerḫ 'ala'l-Velediyye
119. Ḥalîl b. Muḥammed el-Ḳonevî el-Aḳvîrânî (1163/1750'de hayatta)
eş-Şerḫ 'ala'l-Velediyye
120. Muḥammed b. Muḥammed Sobicevî (ö. 1161/1748)
Mefhûmu'l-Velediyye (Eş-Şerḫ 'ala'l-Velediyye)
121. Abdulvehhâb b. Ḥüseyn b. Veliyyüddîn el-Âmidî (ö. 1190/1776)⁸³
eş-Şerḫ 'ala'l-Velediyye
122. Muḥammed b. Ḥüseyn el-Behisnî Molla 'Ömerzâde (ö. 1181/1767)⁸⁴
eş-Şerḫ 'ala'l-Velediyye
123. Ḥüseyn b. Şeyḫ Ḥaydar et-Tebriẓî el-Mar'aşî el-Bertezi (ö. 1176/1763)⁸⁵
Câmi'u'l-Kunûz ve Tefâsîru't-Takrîr (Eş-Şerḫ 'ala'l-Velediyye)
124. Nâzikzâde es-Seyyîd Ḥasan b. Muştafâ el-İslimiyyevî (ö. ?)⁸⁶
eş-Şerḫ 'alâ'l-Velediyye
125. Uryânîzâde Muḥammed b. 'Osmân el-Kilîsî el-Ḥanefî (ö. 1168/1755'de hayatta)
eş-Şerḫ 'ala'l-Velediyye
126. Eskicizâde 'Alî Mehdî b. Ḥüseyn el-Edirnevî (ö. 1243/1827)
El-Fevâ'idü'l-Vaḥîdiyye 'ale'r-Risâleti'l-Velediyye (eş-Şerḫ 'ala'l-Velediyye)

82 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/428.

83 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/428.

84 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/428.

85 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/428.

86 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/428.

127. Dâvud b. Muḥammed el-Ḳarsî (ö. 1199/1756)⁸⁷
el-Velediyyetü'l-Cedîde (eş-Şerḥ 'alâ'l-Velediyye)
Şerḥu'l-Velediyyeti'l-Cedîde
et-Telḥîsu 'alâ Takrîri'l-Ḳavânîni'l-Mütedâvileti min 'İlmi'l-Münâzara
eş-Şerḥ 'alâ Et-Telḥîsi 'alâ Takrîri'l-Ḳavânîni'l-Mütedâvileti min 'İl-
mi'l-Münâzara
128. ^UHarputi Ömer Naimi Efendi (ö. 1299/1881)⁸⁸
eş-Şerḥ 'ala'l-Velediyye
129. ^UMûsacalızâde Muḥammed Sa'îd Efendi⁸⁹ (ö. 1320/1902)
Terceme-i Âdâb-ı Velediyye (eş-Şerḥ 'ala'l-Velediyye)
130. ^UHüseyn b. 'Alî el-Âmidî (1150/1737'de hayatta)⁹⁰
eş-Şerḥ 'ala'l-Velediyye
131. Şâh Hüseyn Çelebî el-'Acemî sümme el-Âmâsî el-Niksârî el-'Osmanî
(ö. 918/1512)
el-Hüseyniyye fî Âdâbi'l-Baḥş ve'l-Münâzara
eş-Şerḥ 'ale'l-Hüseyniyye fî Âdâbi'l-Baḥş ve'l-Münâzara
132. ^UMirzazâde Sâlim Muḥammed Emîn Efendi (ö. 1156/1743)⁹¹
eş-Şerḥ 'ale'l-Hüseyniyye fî Âdâbi'l-Baḥş ve'l-Münâzara
133. Muḥammed b. Muştafâ el-Aḳkirmânî el-Hanefî el-Mâturîdî (ö.
1174/1760)
el-Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Hüseyniyye li Şâh Hüseyn

87 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/428.

88 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/348.

89 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/413.

90 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/428.

91 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/355.

134. es-Seyyîd el-Kefevî Muḥammed b. el-Ḥâc Ḥamîd (ö. 1168/1754)
el-Ḥâşîye ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn
135. Ebû Bekir b. Muştafâ el-‘Aynî (ö. ?)
el-Ḥâşîye ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn
136. Nessaczâde İbrâhîm b. Muḥammed (ö. ?)
et-Ta’lîk ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn
137. Muḥammed b. Ḥasan el- Himmât ed-Dimaşkî (ö. 1175/1761 İstanbul)
el-Ḥâşîye ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn
138. Ḥüseyn b. Ḥalîl el-Kemâlî (ö. ?)
el-Ḥâşîye ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn
139. Ebû Sa’îd Mehmed b. Muştafâ el-Müftî el-Ḥâdimî (ö. 1176/1762)
et-Ta’lîkât ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn
140. ‘Alî Ferdî b. Muştafâ el-Ḳayserî Arıcızâde (ö. 1127/1715)
el-Ḥâşîyetü’l-Ferdiyye li’r-Risâleti’l-Hüseyniyye (El-Ḥâşîye ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn)
141. ‘Abdullâh b. ‘Ömer eṣ-Şânî (ö. ?)
el-Ḥâşîye ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn
142. Mevlânâ Şevkî (ö. ?)
el-Ḥâşîye ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn
143. el-Müftîzâde Muḥammed Sâdiḫ b. ‘Abdurrahmân el-Erzincânî (ö. 1223/1808)
el-Ḥâşîye ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn
144. Ḥalîl b. Muştafâ el-Ḳuşantînî el-Ḳal‘asebî (Yedikuleli) (ö. 1134/1722)⁹²
el-Ḥâşîye ‘alâ Şerḫi’l-Hüseyniyye li Şâb Ḥüseyn

145. Mîrza Muştafâ el-Kâdî asker-i Rûm'îlî (ö. 1132/1720)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
146. Eş-Şeyh Ebû Bekr eş-Şiddîkî el-Kızılhisârî (ö. ?)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
147. 'Abdurrahîm Pâşâ Aḥmed b. Muḥammed el-Yekân el-Mar'aşî (ö. ?)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
148. 'Abdullâh b. Muştafâ el-Hulvî eş-Şârûhânî (ö. 1158/1746)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
149. Muḥammed b. Ḥasan b. 'Alî Müftî Gelîbûlî (ö. 1020/1611)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
150. Ḥûcazâde 'Abdullah İsmâ'îl b. Lutfullâh b. Mes'ûd (ö. 1159/1746)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
151. Debbâgî Tefsîrî Muḥammed Efendî b. Hamza Sivâsî 'Ayntâbî (ö. 1111/1699)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
152. Mâ'îzâde 'Ömer b. Aḥmed el-Mâ'î el-Çillî el-Âmidî (ö. 1112/1710)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
153. İbrâhîm b. Hüseyn el-Âmidî (ö. 1255/1839)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
154. Muḥammed b. 'Ömer b. 'Osmân ed-Dârendevî (ö. 1152/1739)
eş-Şerh'ale'l-Hüseyniyye fi Âdâbi'l-Bahş ve'l-Münâzara
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
155. Hüseyn b. Muştafâ el-Aydînî İbn Kâratepelî (ö. 1191/1777)
el-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn

156. ^USüleymân Efendî Kırkağacı (ö. 1268/1851)⁹³
el-Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
157. Muhibzâde Feyzullâh el-Ankaravî (ö. 1162/1749)
el-Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
158. Cârullâh Velîyyüddîn b. Muştafâ b. ‘Alî el-İştanbûlî Ebû ‘Abdullâh (ö. 1151/1738)⁹⁴
el-Fevâ’idu’n-Nûriyye ‘ala’l-Âdâbi’l-Hüseyniyye (El-Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn)
159. Müftî Meḥmed b. ‘Abdullâh el-Ḳayserî (ö.1170/1756)⁹⁵
el-Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
160. ^UYemli hazâde Muştafâ Kâmil Efendi (ö. 1294/1877)⁹⁶
el-Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Hüseyniyye li Şâb Hüseyn
161. Muḥyiddîn Muḥammed b. Pîr ‘Alî b. İskender el-Birgivî (ö. 981/1573)
er-Risâle fi Âdâb
162. Muḥammed b. Velî b. Rasûl İzmirî Kırşehirî (ö.1165/1751)
eş-Şerḥ ‘alâ Âdâbi’l-Birgivî
163. Aḥmed b. Muḥammed b. İshâḳ Ebû’n-Nâfi‘ el-Ḳazâbâdî (ö. 1163/1750)
eş-Şerḥ ‘alâ Âdâbi’l-Birgivî
164. es-Seyyîd el-Kefevî Muḥammed b. el-Hâc Ḥamîd (ö. 1168/1754)
el-Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Ḳazâbâdî ‘alâ Âdâbi’l-Birgivî
165. Muştafâ b. İbrâhîm (ö. ?)
el-Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Ḳazâbâdî ‘alâ Âdâbi’l-Birgivî

93 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/436.

94 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/292. Bursalı, bu eserin Aydınlı Veliyyüddîn Efendi’ye ait olduğunu Karabaşzâde İzmirî’ye atıfla iddia etmektedir. Ancak eserin Carullah Veliyyüddîn Efendiye ait olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/462.

95 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/417.

96 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/469.

166. Cârullâh Veliyyüddîn b. Muştafâ b. 'Alî el-İstanbulî Ebû 'Abdullâh (ö. 1151/1738)
el-Hâşiye 'alâ Şerhî'l-Kazâbâdî 'alâ Âdâbi'l-Birgivî
167. eṭ-Ṭarsûsî Muḥammed b. Osmân (1311/1893'den önce hayatta)
Miftâhu'l-Mebâhiş (eş-Şerh'alâ Âdâbi'l-Birgivî)
168. Akşehîrî, 'Alî b. 'Osmân (ö.1285/1868)
eş-Şerh 'alâ Âdâbi'l-Birgivî
169. Cârullâh Veliyyüddîn b. Muştafâ b. 'Alî el-İstanbulî Ebû 'Abdullâh (ö. 1151/1738)
eş-Şerh's-Sağîr 'alâ Âdâbi'l-Birgivî
eş-Şerh'l-Muṭavaşşıt 'alâ Âdâbi'l-Birgivî
eş-Şerh'l-Kebîr 'alâ Âdâbi'l-Birgivî
170. 'Abdurrahmân b. Muştafâ b. Aḥmed (1120/1708'de hayatta)
eş-Şerh 'alâ Âdâbi'l-Birgivî
171. İbrâhîm b. Fazlullâh es-Sivâsî Şehirlizâde (ö. 1133/1720)
eş-Şerh 'alâ Âdâbi'l-Birgivî
172. 'Alî Ferdî b. Muştafâ el-Kayserî Arıcızâde (ö. 1127/1715)
eş-Şerh 'alâ Âdâbi'l-Birgivî
173. Muḥammed b. 'Abdullâh b. Muḥammed eş-Şiddîkî Ḥafîd Nisârî (1164/1750'den önce hayatta)
Ḥulâşatu'l-Âdâb (eş-Şerh 'alâ Âdâbi'l-Birgivî)
174. Muḥammed Emîn b. 'Abdulḥay el-Üsküdârî (ö.1149/1736)
eş-Şerh 'alâ Âdâbi'l-Birgivî
175. Aḥmed b. Yûsuf el-Çermikî (1091/1680 öncesi hayatta)
eş-Şerh 'alâ Âdâbi'l-Birgivî

176. Müftü Meḥmed b. ‘Abdullâh el-Ḳayserî (ö.1170/1756)⁹⁷
eş-Şerḥ ‘alâ Âdâbi’l-Birgivi
177. Muḥammed b. Vâ‘iz b. Velicân el-Mar‘aşî el-İzmirî (ö.1158/1746)
Keşfü’ş-Şavâb ‘alâ Risâletili’l-Birgivîmine’l-Âdâb (eş-Şerḥ ‘alâ Âdâbi’l-Birgivi)
178. İsmâ‘îl b. es-Seyyîd Murad el-Uşâkî (ö. ?)
eş-Şerḥ ‘alâ Âdâbi’l-Birgivi
179. es-Seyyîd el-Kefevî Muḥammed b. el-Ḥâc Ḥamîd (ö. 1168/1754)⁹⁸
Er-Risâle fi’l-Âdâb
180. Ḥasan b. Muştafâ Niksârî (ö. 1168/1754’den sonra)
eş-Şerḥ ‘ale’r-Risâleti fi’l-Âdâb li’l-Kefevî
181. Aḥmed b. Muştafâ el-Rûmî el-Müderriş el-Ḥanefî Yesrî (ö. 1105/1694
Şam Kadılığı yaptı.)⁹⁹
eş-Şerḥ ‘ale’r-Risâleti fi’l-Âdâb li’l-Kefevî
182. ‘Ömer b. Hüseyin Ḳaraḥisâr Şarkî (ö. 1200/1786)¹⁰⁰
eş-Şerḥ ‘ale’r-Risâleti fi’l-Âdâb li’l-Kefevî
183. es-Seyyîd ‘Osmân b. Ebî Bekir el-Ḳaraḥisârî (ö. ?)
eş-Şerḥ ‘ale’r-Risâleti fi’l-Âdâb li’l-Kefevî
184. Muştafâ b. Aḥmed b. ‘Osmân Şebîn Ḳaraḥisârî
eş-Şerḥ ‘ale’r-Risâleti fi’l-Âdâb li’l-Kefevî
185. Ḥâc ‘Osmân b. Ḥâc Muḥammed el-Batûmî el-Amâsî (ö. ?)
eş-Şerḥ ‘ale’r-Risâleti fi’l-Âdâb li’l-Kefevî
186. Muḥammed b. Muştafâ el-Alâiyevî (ö. 1234/1818)
eş-Şerḥ ‘ale’r-Risâleti fi’l-Âdâb li’l-Kefevî

97 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 417.

98 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 1/257.

99 el-Bağdâdî, *Hediyetu’l-Ârifin Esmâ’u’l-Müellifin ve Âşâru’l-Muşannifin*, 1/165.

100 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/257.

187. Yûyî Mustafa b. Yusuf b. Murad el-Mustari el-Bosnevi (ö. 1104/1692)
er-Risâle fî Âdâbi'l-Bağs
188. Muhyüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hanefî el-Berda'î et-Tebrîzî
şümme er-Rûmî (ö. 927/1521) (Ölüm yeri Edirne)
er-Risâle fî'l-Munâzara
189. Kemâlpâşâzâde Şemsüddîn Aḥmed (ö.940/1533)¹⁰¹
er-Risâle fî Âdâbi'l-Bağs
190. Ferdî b. 'Alî b. Aḥmed el-Mar'aşî (ö. ?)
er-Risâle fî Âdâbi'l-Bağs
191. Muhammed b. Vâ'iz b. el-Mar'aşî el-İzmirî (ö. 1145/1732)
Adab Risalesi (Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.)
Zübdetü'l-Münâzara
Tavzîhu Zübdeti'l-Münâzara
'Andelîbu'l-Münâzara
Şerḥu 'Andelîbi'l-Münâzara
Zübdetü'l-Menâşır mine'l-Âdâb
192. Maḥmûd b. 'Abdullâh (ö. ?)
eş-Şerḥ 'alâ Zübdeti'l-Münâzara
193. Kuṭbuddîn 'Abdülkerîm b. İbrâhîm el-Cilî eş-Şûfî (ö. 832/1428)
en-Nübezü mine'l-Âdâb
194. Muhammed b. Hüseyin Faḥruddîn el-Hüseyinî (984/1576'da hayatta)¹⁰²
er-Risâle fî'l-Münâzara

101 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/530-32.

102 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/610.

195. İsmâ'îl b. Muştafâ b. Maḥmûd el-Gelenbevî (ö. 1205/1790)¹⁰³
Âdâbu'l-Gelenbevî
196. es-Seyyid Muḥammed b. Velîyüddîn el-Kelkîdî velî (ö. ?)
eş-Şerḫ 'alâ Âdâbi'l-Gelenbevî
197. Ḥasanpâşazâde Muḥammed Sa'îd b. Vezir Ḥasan Paşa el-Ḳaraḫîsârî (ö. 1190/1776)¹⁰⁴
Fetḫu'l-Vabbâb fî Şerḫi Risâleti'l-Âdâb (eş-Şerḫ 'alâ Âdâbi'l-Gelenbevî)
198. Mîr Şadrüddîn Muḥammed b. Gıyâsiddîn Ebü'l-Me'âlî Manşûr ed-Deşteki eş-Şîrâzî (ö. 903/1498)
er-Risâle fî Âdâbi'l-Baḫş
199. Muḥammed b. Seyyid Ḥüsâm b. Şihâbiddîn Celâlülmülk el-Kermînî (ö. ?)
Me'ârikü'l-Fuḫûl fî 'İlmi'n-Nazar
200. Mîr Gıyâsüddîn Mansûr b. Mîr Sadriddîn Muḥammed ed-Deşteki eş-Şîrâzî (ö. 949/1542)
el-Menzûme fî'l-Âdâb
201. 'Alî Rîzâ' Ardahânî (1312/1895'te hayatta)
Mi'yâru'l-Munâzara
202. Muştafâ eş-Şavâbî b. Ḥüseyn el-Adanavî (ö. 1110/1698) (Ḥüseyn Şâh el-Adanavî'nin oğludur.)
Süllem'î-Ṭullâb fî'l-Âdâb
203. Yahyâ b. Pîr 'Alî b. Naşûḫ el-Malkaravî Nev'î (ö. 1007/1599)
er-Risâle fî 'İlmi'l-Cedel ve'l-Münâzara (Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.)
204. Şeyḫizâde Meḫmed Es'ad b. Aḫmed el-Arabkirî (ö. 1264/1848)
er-Risâle fî Fenni'l-Münâzara

103 el-Bağdâdî, *İdâbu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn*, 3/ 3.

104 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/436.

205. Maḥmûd Efendî b. Aḥmed el-Kürdî (ö. ?)
er-Risâle el-Manzûme fi'l-Âdâbi me'a Şerḥubâ
er-Risâle fi'l-Âdâbi me'a Şerḥubâ
206. Kıpıuddîn 'Abdükerîm b. İbrâhîm el-Cîlî eş-Şûfî (ö. 832/1428)
Tehzîbu'l-Efkâr fi Tertîbi'l-Enzâr
eş-Şerḥ 'alâ Tehzîbu'l-Efkâr fi Tertîbi'l-Enzâr
207. Yolasıgmazzâde Muḥammed Sâ'î el-Müftî (ö. ?)
Nefîsetu'l-Âdâb
208. Ebu'l-'Alâ'î 'Alâüddîn Muḥammed b. Aḥmed el-İsferânî el-Buhuştî Faḥ-
ru Hurasânî (ö. 905/1502)
Telḥîşu'l-Âdâb
209. el-Cürcânî, Ebu'l-Ḥasan Seyyid Şerîf 'Alî b. Muḥammed (ö. 816/1413)¹⁰⁵
er-Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş
er-Risâle 'alâ Sitte Tenbîhât fi'l-Münâzara
210. 'Abduşşamed b. 'Abdullâh el-Huseynî eṭ-Ṭâlişî (ö. ?)
Şerḥu't-Ṭâlişî 'alâ Tenbîhât li'l-Cürcânî
211. ^UḤalîl b. Muştafâ el-Kuştañtînî el-Kal'aseb'î (Yedikuleli) (ö. 1134/1722)¹⁰⁶
eş-Şerḥ 'alâ Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş
212. ^UAbdulrâşid el-Cavfûrî (ö. 1083/1672)
er-Reşidiyye (eş-Şerḥ 'ala'r-Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş)
213. ^UAbdulbâkî b. Gavsulislâm es-Sıddîkî (ö. 1084/1673)¹⁰⁷
eş-Şerḥ 'ala'r-Risâle fi Âdâbi'l-Baḥş

105 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/243.

106 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/367-68.

107 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/243.

214. Şeyhulislâm Haydarîzâde İbrâhîm Efendî (ö. 1338/1920)
Münâzara ve İslâm
215. Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1312/1895)
Âdâb-ı Sedat
216. Zeynüddîn Marsafî el-Murtecî (ö. ?)
el-Manzûme fi'l-Âdâb
217. ‘Abdumelik b. Abdulvehhâb el-Fitenî (ö. ?)¹⁰⁸
Kemâlu'l-Muḥâḍara
Netîcetü'l-Âdâb (Farsça)
218. Müftî el-Kaşamûnî (ö. ?)
Manzûme fi'l-Âdâb ve Şerḫubâ
219. İshâkzâde Mehmed Sâlim Zuhûrî Efendî (ö. 1083/1762)
Cilâ-ı Havâṭir der Âdâb-ı Munâzir
220. Aḥmed Şevkî b. Abdullah el-Rûmî el-Ḥanefî (ö. 1224/1809)¹⁰⁹
er-Risâletü'l-Munâzara fi't-Taşdik
eş-Şerḫ 'ala'r-Risâleti'l-Munâzara fi't-Taşdik
221. Ebu'n-Nu'aym Aḥmed b. Muştafâ el-Ḥâdimî (ö. 1160/1747)¹¹⁰
er-Risâle fi Fenni'l-Munâzara
222. ‘Abdullâh b. Muştafâ el-Ḥulvî eş-Şârûḥânî (ö. 1158/1746)
el-Manzûme fi'l-Âdâb
223. Sinânüddîn Yûsuf b. ‘İlyâs et-Tebrîzî el-Kencî şümme el-Âmâsî el-Şâ‘ir
‘Acem Sinan (ö. 955/1494)¹¹¹
el-Muḫtaşaru fi ‘İlmi'l-Munâzara

108 el-Bağdâdî, *İdâbu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn*, 4/382.

109 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/449. Ayrıca müellife Semerkandî'nin risalesine bir şerh atfedilmektedir. Ayrıca bkz. el-Bağdâdî, *İdâbu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn*, 1/183.

110 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/1029.

111 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, 1/1, 844.

224. Ebu's-Su'ûd Aḥmed b. Muḥammed el-Mülteci eş-Şafii (ö. 1190/1777)¹¹²
Tuḫfetu't-Ṭullâb bi Nazmi'l-Âdâb (el-Manzûme fi'l-Âdâb)
eş-Şerḥ'alâ Tuḫfeti't-Ṭullâb bi Nazmi'l-Âdâb
225. 'Osmân Ḥayri Mürşid Efendî (d. 1276/1860)
İlmu'l-Âdâb
226. 'Abdullâh b. 'Alî (ö. ?)
er-Risâle fi 'İlmi'l-Âdâbi'l-Bağs ve me'a Şerḥihâ
227. Aḥmed Necîb b. Muḥammed (ö. ?)
er-Risâle fi Âdâbi'l-Bağs
228. Çerkeşizâde Meḥmed Tevfik Efendî (ö. 1319/1901)
Âdâb Risâlesi (Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.)
229. 'Abdunnâfi İffet Efendî b. Muḥammed b. Se'îd el-Adanavî (ö. 1307/1890)
Tercüme-i Âdâb-ı Gelenbevî
230. Meḥmed Ḥilmî b. Aṭâ'ullah en-Neṣşerî (ö. 1324/1908)
Vezâ'ifu'l-Âdâb
231. Müftüzâde Ahmed 'Abdurra'ûf el-Antakî (ö. 1276/1859'dan önce)
er-Risâle Âdâbi'l-Bağs
232. El-Müftî (ö. ?)
er-Risâle el-Mülâḥḥasa min Kütübi'l-Âdâb
233. Ḥûca İshâk Efendî Harputî (ö. 1310/1892)
Su'âlât-ı Âdâb-ı Gelenbevî
234. Aḥmed el-Ḥamavî el-Ḥanefî (ö. 1190/1776'dan önce)
el-Manzûme fi'l-Âdâb
235. Ṭûsî (ö. ?)
el-Manzûme fi'l-Âdâb (Farsça)

112 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/370, 513.

236. Nessaczâde İbrâhîm b. Muḥammed (ö. ?)
er-Risâle fî Vazîfeti's-Sâ'il fî't-Tasdîk
237. İbrâhîm Efendî (ö. ?)
er-Risâle fî'l-Âdâb ve Şerḥubâ
238. Yûsuf Efendî (ö. ?)
er-Risâle fî Âdâbi'l-Baḥs ve Şerḥubâ
239. Kâdîzâde (ö. ?)
er-Risâle li Kâdîzâde fî'l-Âdâb
240. Muḥammed b. Ḥasan el- Himmât ed-Dimaşkî (ö. 1175/1761 İstanbul)
Ḥulâşatu'l-Âdâb (el-Manzûme fî'l-Âdâb)
241. 'Abdulbâkî b. Aḥmed eṣ-Şâmî (ö. ?)
Faşlu'l-Ḥitâb fî 'İlmeyi'l-Manṭık ve'l-Âdâb
eṣ-Şerḥ 'alâ Faşli'l-Ḥitâb fî 'İlmeyi'l-Manṭık ve'l-Âdâb
242. Sinânüddîn Yûsuf b. 'İlyâs et-Tebrîzî el-Kencî şümme el-Âmâsî el-Şâ'ir
'Acem Sinan (ö. 955/1494)
el-Manzûme fî'l-Âdâb
243. Cârullâh Veliyyüddîn b. Muştafâ b. 'Alî el-İstanbûlî Ebû 'Abdullâh (ö. 1151/1738)
eṣ-Şerḥ 'ala'l-Manzûme fî'l-Âdâb li'l-Kencî
244. İbn Cemâ'a Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Ebû Bekir b. Abdul'azîz
(ö.819/1416)
er-Risâle fî'l-Âdâb
245. İbn Semmân Muḥammed b. İbrâhîm ed-Dimeşkî el-Ḥanefî (ö. ?)
el-Manzûme fî'l-Âdâb
245. 'Oşman b. Ḥasan b. 'Ömer el-Alaşehirî (ö. 1190/1776)¹¹³
er-Risâle fî fenni'l-Munâzara

247. Re'îsulküttâb 'Abdulkerîm Bey (ö. 1129/1717)
er-Risâle el-Müfîde der Âdâb-ı Munâzara
248. El-Hâc Muḥammed Cemâluddîn b. el-Hâc Bekîr Hazim el-İstanbulî (ö. ?)
el-Manzûme ez-Zâhire fi Kavânîni'l-Bağsi ve'l-Munâzara
eş-Şerḥ 'ala'l-Manzûmeti ez-Zâhireti fi Kavânîni'l-Bağsi ve'l-Munâzara
249. Ebû Muḥammed Mu'izzüddîn Mirzâ Muḥammed Ḥâsen b. Maḥmûd b. İsmâ'îl eş-Şîrâzî el-Ḥüseynî (ö. 1312/1895)
er-Risâle fi Âdâbi'l-Bağs ve'l-Munâzara (Farsça)
250. El-Kirmastî Yûsuf b. Ḥüseyn (ö. 900/1494)
er-Risâle fi Âdâbi'l-Bağs ve'l-Munâzara
251. 'Ârif Pâşâ Ḥilmî Efendî (ö. 1283/1867)
Ḳanûnu'l-Munâzara
252. ^UAḥmed Efendî Ḥayâtî (ö. 1229/1813)¹¹⁴
Manzûme-i Nüniyye fi'l-Âdâb
253. ^UMollâ Ḥalîl Siirdî¹¹⁵ (ö. 1257/1841)
er-Risâle fi Adabi'l-Munâzara
254. ^UYemli hazâde Muştafâ Kâmil Efendî (ö. 1294/1877)¹¹⁶
Nazmu'l-Fünûn içinde Âdâb Risalesi
255. ^UÇuhadarzâde Hacî Keşfi Muştafâ Efendî Yozgadî (ö. 1308/1890)¹¹⁷
er-Risâle fi'l-Âdâb
256. ^UAkşehirlizâde 'Alî Ḥaydâr Bey (ö. 1333/1914)¹¹⁸
Tuḥfetu'l-Lebîb
Kâfü'l-Erib (eş-Şerḥ'alâ Tuḥfeti'l-Lebîb)

114 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/331.

115 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/409.

116 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/468.

117 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/469.

118 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/244.

257. ^UCemâlüddîn Hasan b. Yûsuf b. ‘Alî b. el-Muṭaḥḥar el-Hillî (ö. 726/1326)¹¹⁹
Âdâbu’l-Baḥş
258. ^UŞemsüddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî el-Hanefî (ö. 834/1431)¹²⁰
er-Risâle fî Âdâbi’l-Baḥş
259. ^UEbu Hâfız ‘Ömer b. Muhammed el-Ġaznevî (900/1494’te hayatta)¹²¹
er-Risâle fî’l-Munâzara
260. ^UMuhammed b. Yûsuf b. ‘Abdullaṭîf (954/1547’de hayatta)¹²²
eş-Şâdiqiyye fî ‘İlmi’l-Münâzara
261. ^UMuazzebüddîn Aḥmed b. Abdurrizâed-Damâminî (1084/1673’te hayatta)¹²³
er-Risâle fî’l-Munâzara
262. ^UMollâ Şadrâ Muhammed b. İbrâhîm Şadrüddîn (ö. 1050/1640)¹²⁴
er-Risâle fî Âdâbi’l-Baḥş ve’l-Munâzara
263. Muhammed Şerîf Kanbu (1014/1605’te hayatta)¹²⁵
er-Risâle fî’l-Munâzara
264. ^UEbu’l-Feyz Muhammed el-Murtażâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî ez-Zebîdî (ö. 1205/1791)¹²⁶
Hüsnu’l-Muḥâdara fî Âdâbi’l-Baḥş ve’l-Munâzara
265. Bedreddîn ‘Oşmân b. Sened el-Başrî en-Necdî (ö. 1242/1826)
er-Risâle fî’l-Âdâb

119 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/181. Burada Brockelmann, eserin Muhammed Alî el-Hivânsârî el-Necefî’nin kütüphanesinde bulunduğunu ifade etmektedir.

120 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/263.

121 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/235.

122 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/481.

123 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/601.

124 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/612.

125 Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, 2/652.

126 el-Bağdâdî, *İdâhu’l-Meknûn fî’z-Zeyli ‘alâ Keşfi’z-Zunûn*, 3/405.

Sonuç

Aristoteles'le başlayan cedel yazını Müslüman düşünürler tarafından bir metot olarak tercih edilmiştir. Kelâm ve fıkıh konuları bu metoda göre ele alınmış ve bu iki alanın temel yazım metodu haline gelmiştir. Müslüman düşünürler bu metodu kelâm ve fıkıh kitaplarında sadece kullanmakla kalmayıp bu metodun teorik zemini nazar ve hilâf şeklinde yeniden yorumlamışlardır. Bu yeni yorumlardan biri de Müslüman cedel geleneğinin diğer bir tabirle nazar ve hilâfin bir sonucu olan *ABM*dir.

ABM ile ilgili tespit edebildiğimiz 217 müellif ve 291 eser bulunmaktadır. Eserlerin 86'sı metin, 94'ü şerh ve 111'i haşiyedir. 43 eserin yazma nüshası tespit edilememiş ve geri kalan 248 eserin yazma nüshaları günümüze ulaşmıştır. 113 eserin katalog ve terâcîm-ıtabakât eserlerinde ya kayıtlarının olmadığı ya da hatalı olarak kayıt edildiği görülmüştür.

En fazla *ABM* eseri kaleme alan müellif, dokuz eserle Cârullâh Velîyyüddîn b. Muştafâ b. 'Alî el-İştanbûlî Ebû 'Abdullâh'dır (ö. 1151/1738). Aynı zamanda Cârullâh Velîyyüddîn, Muhyiddîn Muhammed b. Pîr 'Alî b. İskender el-Birgîvî'nin (ö. 981/1573) adab metnine üç şerh yazarak bir metne en fazla şerh yazan müelliftir. *ABM* eserine en fazla şerh ve haşiye yazılan müellif, 17 şerh ve 33 haşiye ile Ebu'l-Fazl 'Ađudüddîn 'Abdurrahmân b. Ađmed b. Abdilgaffâr el-Îcî'dir (ö. 756/1355).

ABM eserlerinin büyük çoğunluğu Arapça olsa da Farsça ve Osmanlı Türkçesiyle yazılan eserler de bulunmaktadır. Farsça eserler telif metinlerdir. Örneğin Ebû Muhammed Mu'izzüddîn Mirzâ Muhammed Hâsen b. Maħmûd b. İsmâ'îl eş-Şîrâzî el-Hüseynî'nin (ö. 1312/1895) eseri gibi. Osmanlı Türkçesi ile yazılan eserler ise Muhammed b. Vâ'iz b. el-Mar'âşî el-İzmirî (ö. 1145/1732) ve Yahyâ b. Pîr 'Alî b. Naşûh el-Malkaravî Nevî'nin (ö. 1007/1599) telifleri gibi metin ve 'Abdunnâfi İffet Efendî b. Muhammed b. Se'îd el-Adanavî'nin (ö. 1307/1890) kaleme aldığı gibi tercüme türünden eserlerdir.

Son olarak sırasıyla cedel, nazar ve hilaf sanatlarının bir devamı olan, içinde farklı geleneklerin bulunduğu, yedi asırlık (14-20. yy.'lar) *ABM*, başka bir ifadeyle eleştirel düşünme literatürünün konuları, problemleri ve uygulamalarıyla günümüz akademik çalışmaların mevcut ilgisinden daha fazlasını hak etmektedir. Diğer bir

ifadeyle yedi yüzyıl boyunca akademik çevrelerin yoğun ilgisini gören bir disiplinin bugün de aynı veya belki daha fazla ilgiye layık olduğu söylenebilir.¹²⁷

Kaynakça

- Belhaj, Abdessamad. “Ādāb Al-Baḥth wa-Al-Munāzara: The Neglected Art of Disputation in Later Medieval Islam”. *Arabic Sciences and Philosophy*, 26 (2016). 291-307.
- Brockelmann, Carl, *History of the Arabic Written Tradition (Ek)*. ed. Maribel Fierro vd. çev. Johep Lamer. 2 Cilt. Leiden: Brill, 2016.
- Brockelmann, Carl. *History of the Arabic Written Tradition*. ed. Maribel Fierro vd. çev. Johep Lamer. 2 Cilt. Leiden: Brill, 2016.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. thk. İsmail Özen Ali Fikri Yavuz. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1975.
- el-Bağdādî, Ebû Manşûr ‘Abdulkâhîr b. Tâhîr et-Temimî eş-Şâfi‘î, *‘İyâru’n-Nazar fi ‘İlmi’l-Cedel*, thk. Ahmed Muhammed Arrûbî, Asfâr li-Neşr Nafisi’l-Kütüb ve’l-Resâ’ili’l-‘İlmiyye, 2020.
- el-Bağdādî, İsmâ‘îl b. Muhammed. *Hediyetu’l-‘arifin Esmâ’u’l-Müellifin ve Âşâru’l-Muṣannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Vekâletü’l-Me‘ârifil-Celîle, 1951.
- el-Bağdādî, İsmâ‘îl b. Muhammed. *İdâhu’l-Meknûn fi’z-Zeyli ‘alâ Keṣfi’z-Zunûn*. 4 Cilt. Beyrut: Daru İhyâ’it-Türâsîl-‘Arabi, ty.
- el-Endelûsî, İbn Hâzm. *et-Taḳrîb li-Haddî’l-Mantîk ve’l-Medḥal ileybi bi’l-Elfâzi’l-‘Ammiyye ve’l-Em-şiletî’l-Fıḳhiyye*. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 2007.
- el-Gazzî, Şemsüddîn Ebu’l-Me‘âli Muhammed b. ‘Abdurrahmân. *Divânü’l-İslâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-‘İlmiyye, 1990.
- el-Meydânî, ‘Abdurrezzâk b. Ḥasan. *Hulliyetü’l-Beşer fi Târihi’l-Garnî’s-Sâlisi ‘Aşar*. Beyrut: Dâru’l-Şadr, 1993.
- es-Semerḳandî, Şemsüddîn Muhammed b. Eşref. *Kıstâsu’l-Efkâr fi Taḥkîki’l-Esrâr*. ed. Ferruh Özpilavcı. çev. Necmettin Pehlivan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- İbn Sînâ, Ebû ‘Alî b. ‘Abdullâh. *el-İşârât ve’t-Tenbihât*. thk. Müctebâ ez-Zerâ‘î. Çum: Mektebetü’l-‘İlâmu’l-İslâmî, 1381.
- Kayacık, Ahmet. *Bağdat Okulu ve İslam Düşüncesindeki Yeri*. Kayseri: Üniversite Kitabevi, 2004.
- Muhammed Emîn b. Fazlullâh. *Hulaşatu’l-Eşer fi ‘Âyâni Garnî’l-Hâdi ‘Aşar*. 4 Cilt. Beyrut: Daru Sadır, ty.

127 ABMnin günümüz akademik çalışmalarında hak ettiği ilgiyi görmediğine dair değerlendirme için bk. Abdessamad Belhaj, “Ādāb Al-Baḥth wa-Al-Munāzara: The Neglected Art of Disputation in Later Medieval Islam”. *Arabic Sciences and Philosophy*, 26 (2016). 291-307.

- Muhammed Hâfil b. 'Alî. *Silku'd-Durer fi 'Âyâni'l-Garni's-Şâni 'Aşar*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşari'l-İslâmiyye, 1988.
- Kâtib Çelebî, Muştafâ b. 'Abdullâh. *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kutubi ve'l-Funûn*. 2 Cilt. Bağdâd: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kâtib Çelebî, Muştafâ b. 'Abdullâh, *Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fubûl*, 4 Cilt, İstanbul: İrsika, 2010.
- Miller, Larry Benjamin. *Islamic Disputation Theory: The Uses & Rules of Argument in Medieval Islam*. Leiden: Springer International Publishing, 2020.
- Özen, Şükrü. "Hilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17 Cilt. 527-38. Ankara: TDV Yayınevi, 1998.
- Versteegh, Kees, "Bir Onuncu Yüzyıl Gramercisinde Felsefenin Tanımı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2005/2), 133-156.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Cedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7 Cilt. 208-10. Ankara: TDV Yayınevi, 1993.
- Young, Walter Edward. *The Dialectical Forge: Juridical Disputation and the Evolution of Islamic Law*. Leiden: Springer International Publishing, 2016.

